Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne IV (1971)

KS. FELIKS GRYGLEWICZ

DWA LATA POLSKIEJ BIBLISTYKI

Dla zorientowania się w aktualnym stanie polskiej biblistyki chcemy rzucić okiem na zajęcia biblistów (1) i wskazać na ich prace, które wyszły drukiem w ostatnich dwóch latach, tj. w 1969 i 1970 r. Prace te zestawimy w następującej kolejności: te, które zajmują się problemami hermeneutycznymi (2), tekstem (3) i środowiskiem biblijnym (4), egzegezą i teologią całego Pisma św. (5), a potem oddzielnie Starego (6) i Nowego Testamentu (7), wreszcie te, które mówią o Piśmie św. w życiu Kościoła (8). Zakończenie (9) scharakteryzuje wyniki.

1. Biblistyka, a więc najogólniej biorąc tzw. języki biblijne, poszczególne części ogólnego wstępu do Pisma św. oraz wstępy szczegółowe i egzegeza ksiąg Starego i Nowego Testamentu, łącznie z ich teologią wchodzi w zakres studium teologii, wykłada się więc ją na wydziałach teologicznych i w seminariach duchownych. Zajętych jest przy tym w seminariach duchownych przeważnie po dwóch wykładowców, tj. po jednym dla Starego i dla Nowego Testamentu. W ostatnich latach występuje jednak tendencja, aby pogłębić znaczenie Pisma św. w całej teologii oraz w duszpasterstwie, przede wszystkim w liturgii i w kaznodziejstwie, w związku z czym obowiązujący dziś już program studiów w seminariach duchownych przewiduje zwiększenie ilości godzin przeznaczonych na Pismo św. Wydaje się więc, że skutkiem tego w każdym seminarium duchownym musi rozpocząć wykłady trzeci biblista, zwłaszcza że najczęściej na jego barkach spoczywać będzie również ta część pracy z księżmi zajętymi w duszpasterstwie, która ma charakter biblijny. Na wydziałach teologicznych jest więcej profesorów Pisma św., a ich praca jest bardziej zróżnicowana, celem jej jednak jest przygotowanie wykładowców Pisma św. dla seminariów duchownych i prowadzenie badań naukowych; wydziały takie posiada Katolicki Uniwersytet Lubelski, Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie i Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie.

Poza tymi, którzy są zatrudnieni we wspomnianych zakładach, niektórymi problemami Pisma św. zajmują się: jeden z pracowników naukowych Instytutu Orientalnego Uniwersytetu Warszawskiego i jeden z pracowników naukowych Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, a dorywczo także niektórzy literaci. Poza granicami kraju jeden z polskich profesorów pracuje w jerozolimskim oddziale Papieskiego Instytutu Biblijnego, jeden na Gregorianum

w Rzymie, jeden w Louvain i jeden w Paryżu, a nadto kilku uczy w seminariach duchownych w Ameryce Południowej.

Spomiędzy polskich profesorów Pisma św. jeden jest konsultorem Papieskiej Komisji Biblijnej, trzech członkami Studiorum Novi Testamenti Societas, a dwóch — Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego.

W omawianym okresie zmarło dwóch wybitnych profesorów Pisma św.: ks. Aleksy Klawek i ks. Eugeniusz Dąbrowski. Pierwszy z nich zasłużył się głównie jako promotor biblijnych studiów na terenie Lwowa i Krakowa oraz jako założyciel m.i. czasopisma „Ruch Biblijny i Liturgiczny"; drugi jest znany przede wszystkim jako tłumacz i popularyzator tekstów Nowego Testamentu i biblijnych problemów. Oprócz nich zmarł ks. Kazimierz Barcki, wykładowca Starego Testamentu we Włocławku oraz w tragicznych warunkach[1] student sekcji biblijnej KULu, ks. Jan Daniłowicz.

Ci, którzy po studiach prowadzonych w Polsce specjalizują się w naukach biblijnych, korzystają głównie z Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie, niektórzy ponadto z Dominikańskiej Szkoły Biblijnej w Jerozolimie lub podobnej prowadzonej również w Jerozolimie przez Franciszkanów.

Profesorowie i wykładowcy Pisma św. ośrodka krakowskiego są zorganizowani w sekcji biblijnej Polskiego Towarzystwa Teologicznego; przewodniczącym tej sekcji jest ks. Wł. Smereka; inni nie są zorganizowani, niemniej dla przygotowania dorocznych posiedzeń wybrany został komitet, któremu przewodniczy ks. St. Łach, a do którego należą ks. J. Stępień i ks. St. Grzybek. W interesującym nas okresie wszyscy polscy bibliści mieli swoje posiedzenia: w 1969 r. na KULu, a w 1970 r. w ATK w Warszawie; na pierwszym z nich referowano te problemy, nad którymi każdy z uczestników aktualnie pracował; ostatnie posiedzenie w całości było poświęcone problemowi hermeneutyki biblijnej, zaszczycili je swą obecnością JEm. Stefan kard. Wyszyński i JEm. Karol kard. Wojtyła, a referaty na nim wygłosili m.i. także profesorowie H. Schürmann z Erfurtu i J. Coppens z Louvain.

Wykłady publiczne o charakterze biblijno-duszpasterskim połączone z dyskusją w każdym roku urządza ATK w Warszawie dla duchowieństwa parafialnego i dla osób zajętych w katechezie; w 1969 r. wykłady te poświęcono wykorzystaniu Pisma św. w kazaniach, a w 1970 — lekcjom biblijnym w nowej liturgii mszalnej.

Niezależnie od tego ks. F. Gryglewicz ze swoimi dawnymi studentami urządzał posiedzenia mające na celu przygotowanie zbiorowych prac. Na posiedzeniu w 1969 r. przedyskutowano problemy teologiczne czwartej Ewangelii, na posiedzeniu zaś w 1970 r. tematy, które mają wejść do egzegetycznej części uzupełniającej Wstęp do Nowego Testamentu.

Referaty wygłaszane na wszystkich tych posiedzeniach oraz inne prace biblistów są zamieszczane w polskich i niekiedy zagranicznych czasopismach teologicznych oraz w wydawnictwach ciągłych. Z biblijnych wydawnictw ciągłych staraniem KULu wychodzą w Pallottinum w Poznaniu dwie serie komentarzy: *Pismo święte Starego Testamentu* pod redakcją ks. St. Łacha i *Pismo święte Nowego Testamentu* pod redakcją

[1] Zob. F. B., *Ksiądz Jan*, Tygodnik Powszechny 24 (1970) nr 41 (1133) s. 6.

dotychczas ks. E. Dąbrowskiego, a obecnie ks. F. Gryglewicza, oraz w Lublinie corocznie jeden zeszyt „Roczników Teologiczno-Kanonicznych"; staraniem ATK w Warszawie — sprawozdania ze wspomnianych biblijno-duszpasterskich wykładów, a staraniem Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie — „Ruch Biblijny i Liturgiczny", który redaguje ks. St. Grzybek. Nadto do wydawnictw ciągłych trzeba zaliczyć serię prac pt. *Sprawy Biblijne*, którą wydaje Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu, a także co pewien czas ukazujący się we Włocławku zeszyt biblijny „Ateneum Kapłańskiego" oraz biblijną część „Concilium" wydawanego przez Pallottinum w Poznaniu.

2. Wśród biblijnych prac, które zostały opublikowane w dwóch interesujących nas latach, najpierw trzeba wskazać na te, które mówią o interpretacji Pisma św. W nich najbardziej ogólny charakter ma artykuł ks. St. Potockiego; wskazuje on na podstawowe założenia współczesnej katolickiej egzegezy, a więc na natchnienie, właściwą krytykę tekstu oraz badania dotyczące zbawczej nauki Pisma św.[2] O zmianach, jakie dają się zauważyć w katolickiej interpretacji Pisma św. w ostatnich dziesiątkach lat, pisał ks. A. Klawek.[3] Wskazał on na drogę, którą przeszli katoliccy egzegeci pod wpływem badań i biblijnych encyklik: uznali oni różne formy literackie biblijnych opowiadań, przyjęli ewolucję objawienia, tradycję, a nawet źródła, z których powstały dzisiejsze teksty biblijne; uwzględniają już w swych badaniach wyniki badań historyków religii, a poprzez semantykę starają się dotrzeć do religijnych pojęć i teologicznych koncepcji poszczególnych biblijnych pisarzy.

Omówieniu konstytucji soborowej *Dei Verbum* oraz jej znaczenia dla katolickiej biblistyki został poświęcony specjalny zeszyt „Ateneum Kapłańskiego"[4]. W nim ks. W. Dudek i o. B. Przybylski zajęli się objawieniem w nowym, soborowym ujęciu, jego istotnymi elementami oraz dyskusją na jego temat w najnowszej teologicznej literaturze, a ks. J. M. Szymusiak w oparciu o drugi rozdział Konstytucji, ale z szerokim uwzględnieniem Ojców Kościoła i wypowiedzi teologów — stosunkiem wiążącym ze sobą Tradycję, Pismo św. i nauczanie Kościoła. Oprócz tego ks. A. Zuberbier napisał o ekumenicznym znaczeniu *Dei Verbum*. Tematy ściśle biblijne w tym opracowaniu otworzył ks. J. Homerski omówieniem natchnienia biblijnego na podstawie wypowiedzi konstytucji i ostatnich dyskusji, oraz wskazaniem na zakres prawdy podanej przez Pismo św.; ks. M. Peter zajął się jednością całej Biblii opartą przede wszystkim na Bożym planie zbawienia, a zilustrował ją pierwszą częścią słów konsekracyjnych (Łk 22,19b) interpretowaną w świetle przymierza, o którym w Starym Testamencie; o. H. Langkammer omówił powstanie i założenia *Formgeschichte;* ks. R. Stachowiak zbawczy plan Boży i działalność Boga w stosunku do ludu, który zdążał ku Chrystusowi, a obecnie idzie do zbawienia pod jego kierownictwem; ks. J. Kudasiewicz zainteresował się historycznością Ewangelii, dawnym jej uję-

---

[2] Ks. St. Potocki, *Podstawowe założenia współczesnej egzegezy*, Kronika Diecezji Przemyskiej 56 (1970) 152—158

[3] Ks. A. Klawek, *Współczesna interpretacja ksiąg Starego Testamentu*, Ruch Biblijny i Liturgiczny (=RBL) 22 (1969) 185—199.

[4] Ateneum Kapłańskie (=AK) 72 (1969), nr 3 (362).

ciem, próbami X. Léon-Dufoura i C. Martiniego, a przede wszystkim ujęciem soborowym, wyróżniającym: działalność Chrystusa, nauczanie Apostołów i redakcyjną pracę Ewangelistów; wreszcie ks. K. Romaniuk wskazał na wykorzystanie Pisma św. w badaniach teologów, katechezie, liturgii i duchowym czytaniu wiernych.

Konstytucji *Dei Verbum* zostały również poświęcone dwa artykuły apologetyczno-dogmatycznego zeszytu „Roczników Teologiczno-Kanonicznych", ks. E. Kopcia i ks. E. Tomaszewskiego. Pierwszy z nich po wskazaniu na różne poglądy na stosunek Tradycji do Pisma św. podaje historię soborowej dyskusji na ten temat i omawia treść ostatecznego formułowania;[5] drugiego interesuje prawda, którą mu głoszą Ewangelie, rozważa więc stanowisko, jakie mają zająć apologeci wobec recepcji *Formgeschichtliche Methode* przez katolicką egzegezę.[6]

Żadne ze wspomnianych dwóch omówień soborowej Konstytucji *Dei Verbum*, ani nawet omówienie tejże konstytucji wydane wcześniej przez Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie[7], nie podaje samego tekstu konstytucji, pewne tylko jej fragmenty możemy znaleźć w artykułach ks. E. Kopcia i ks. E. Tomaszewskiego. Ich omówienie zostało przygotowane pod kątem widzenia apologetyki — dwie prace zbiorowe mają na uwadze względy duszpasterskie. Z tej racji układ obydwóch tych prac jest jednakowy, nawet niektórzy ci sami autorowie; nie są to też opracowania o charakterze naukowym; wszystkie trzy jednak omówienia obejmujące łącznie 21 artykułów wzajemnie się uzupełniają; konstytucja *Dei Verbum* dzięki nim została w polskiej literaturze lepiej udostępniona czytelnikom, niż jakikolwiek inny soborowy dokument.

Problemy hermeneutyczne są nadto tematem kilku artykułów. W nich G. Bouwman omawia psychologiczną i egzystencjalną interpretację biblijnych tekstów, oraz wskazuje na św. Pawła jako na ich interpretatora po to, aby odpowiedzieć na pytanie, czy w dzisiejszych czasach możemy oprzeć nasze życie duchowe na Biblii.[8] J. M. Święcicki ma zastrzeżenia co do sposobu egzegezy ks. A. Klawka dotyczącej tekstów o grzechu pierworodnym[9], a ks. J. A. Ihnatowicz i R. Michiels przedstawiają teorię R. Bultmanna o tzw. demitologizacji, jej wartościach i brakach.[10]

3. W interesującym nas okresie ukazał się w Paxie przekład Psałterza R. Brandstaettera[11], a w Pallottinum drugie wydanie tekstu Pisma św. Nowego Testamentu w polskim przekładzie z greckiego, z tzw. Biblii Tysiąc-

---

[5] Ks. E. Kopeć, *Stosunek Tradycji do Pisma św. w nauce Soboru Watykańskiego II*, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne (= RTK) 16, (1969) z. 2. 5—19.

[6] Ks. E. Tomaszewski, *Historyczna prawda Ewangelii według Konstytucji Soboru Watykańskiego II Dei Verbum*, RTK 16, (1969) z. 2, 21—39.

[7] *Idee przewodnie soborowej konstytucji o Bożym objawieniu*, Kraków 1968.

[8] G. Bouwman, *Czy możemy w dzisiejszych czasach oprzeć nasze życie duchowe na Biblii*, Concilium 6—10 (1969) 194—205.

[9] J. M. Święcicki, *O metodzie współczesnej biblistyki*, Homo Dei 38 (1969) 52—60.

[10] Ks. J. A. Ihnatowicz, *Mit o demitologizacji*, Więź 12 (1969), z. 2—3 (130—131) 58—74; R. Michiels, *Wartości i braki teorii Bultmanna*, Więź 12 (1969), z. 2—3 (130—131) 75—80.

[11] R. Brandstaetter, *Psałterz*, Warszawa 1970.

lecia[12]. Przekładu Psalmów dokonano językiem poetyckim z hebrajskiego; ma on księżom odmawiającym Brewiarz ułatwić zrozumienie tekstu Psalmów; w tym celu nawet układ Psalmów w tym wydaniu został dostosowany do układu Psałterza w Brewiarzu. Nowy Testament, jak cała *Biblia Tysiąclecia* jest pracą zbiorową zespołu polskich biblistów. Jej walory i słabe strony, które się okazały przy pierwszym wydaniu, były tematem wielu ocen. Wziął je pod uwagę powiększony skład redakcji naukowej i nowych zespołów: rewizyjnego i literackiego i dał nam obecnie Nowy Testament, a w przyszłości przygotuje drugie wydanie całej Biblii. Wierność oryginałowi i poprawność językowa tekstu polskiego była przedmiotem specjalnej troski redakcji głównie ze względu na to, że decyzją JEm ks. Kardynała Prymasa Polski drugie wydanie *Biblii Tysiąclecia* będzie oficjalnym tekstem wprowadzonym do czytania nie tylko na ambonie, ale także w liturgii, głównie we Mszy św. Szczęśliwie nie usunięto tego tekstu Ewangelii synoptycznych, który wyszedł spod pióra ks. W. Prokulskiego; jeszcze w ostatnich chwilach przed śmiercią robił on w tym tekście poprawki i ulepszenia. W całym tym wydaniu w porównaniu z wydaniem poprzednim unowocześniono wstępy do poszczególnych ksiąg, troszeczkę przeredagowano przypisy, które zawsze są zbyt skąpe i zbyt mało wyjaśniają, zadbano też o trudną do utrzymania przy większej ilości tłumaczy jednolitość językową i stylistyczną tekstu w całym Nowym Testamencie. Poprawki te wyraźnie wyszły na korzyść przekładu, który z przyjemnością bierze się do ręki.

Na temat tekstów i przekładów Pisma św. wyszło kilka artykułów i dwie większe prace o dawnych polskich tłumaczeniach. Wydanie facsimile kodeksu tzw. *Bodmer VIII* z tekstem listów św. Piotra zasygnalizował ks. J. Chmiel[13], a ks. L. Stachowiak nowe krytyczne wydanie hebrajskiego tekstu Starego Testamentu, tzw. *Biblia hebraica stuttgartensia*[14]; wytycznymi do przygotowywanego ekumenicznego przekładu Pisma św. oraz próbami w tej dziedzinie zajął się ks. J. Chmiel[15], jedną zaś z nich, francuskim przekładem listu do Rzymian oraz problematyką z tym związaną — ks. E. Szymanek.[16]

Szeroką i wnikliwą recenzję wcześniej wydanej całej Biblii Tysiąclecia w formie artykułu opracował A. Wantuła. Charakterystykę tego przekładu formułuje on głównie w oparciu o teksty z Pięcioksięgu, Psalmów i Ewangelii św. Mateusza; uznaje dużą wartość wysiłku katolickich tłumaczy, a sam przekład uważa za pionierski, ale zwraca uwagę na niejednolitość w stosowaniu zasad przekładania[17].

Ks. J. Frankowski zaniepokoił się recenzją ks. E. Dąbrowskiego o wspomnianej już *Biblii Tysiąclecia* i próbował wyjaśnić niektóre

---

[12] *Pismo święte Nowego Testamentu*, Poznań 1969.

[13] Ks. J. Chmiel, *Edycja biblijna z okazji roku wiary*, RBL 22 (1969) 41—42.

[14] Ks. L. Stachowiak, *Nowe wydanie krytyczne Biblii hebrajskiej*, RBL 23 (1970) 232—234.

[15] Ks. J. Chmiel, *Wokół projektu ekumenicznego tłumaczenia Biblii*, RBL 22 (1969) 33—40.

[16] Ks. E. Szymanek, *Ekumeniczny przekład listu do Rzymian*, RBL 22 (1969) 328—332.

[17] A. Wantuła, *Uwagi o Biblii Tysiąclecia*, Rocznik Teologiczny (=RTChAT) 11 (1969) z. 2, s. 125—160.

przynajmniej zarzuty jej stawiane[18]. Wydaje się, że jego wysiłek poszedł na marne, bo wszyscy już dawno wiedzieli, iż zarzuty były w wielu wypadkach zbyt ostro sformułowane, a przekład w pierwszej wersji pierwszego wydania nie był wcale idealny — takim zresztą przy największych nawet staraniach tłumaczy i redaktorów nigdy nie będzie; cenny natomiast jest fakt, że wspólnymi siłami przygotowany został przekład nowy, nowoczesny, który może stać się bazą do coraz dalej idącego udoskonalania.

J. Czerniatowicz pracuje nad recepcją grecystyki w Polsce. W pracy o biblistach polskich[19] zajęła się tymi polskimi przekładami XVI i XVII w., których autorowie sięgali do greckiego tekstu, „by całkowicie lub przynajmniej częściowo na nim się oprzeć"; omawia zatem *Nowy Testament* St. Murzynowskiego, M. Czechowica i *Nowy Testament rakowski, Biblię Brzeską* oraz przekłady biblijne Sz. Budnego ks. J. Wujka, D. Daniłowskiego *(Nowy Testament* z 1606 r. i *Biblię Gdańską);* mówi o krytyce tekstu, którą tłumacze przeprowadzali, aby ustalić jego brzmienie, a potem o samych przekładach; dochodzi do wniosku, że pod względem ilości przekładów Biblii w XVI w. naród nasz zdystansował inne, a nadto filologiczne opracowania, jakie nasi bibliści nadawali swoim przekładom, to w tłumaczeniach obcojęzycznych rzecz niespotykana. W pracy J. Czerniatowicz cenne jest także 60 fotografii próbek różnych obcych, a przede wszystkim polskich tekstów biblijnych.

Istnieje wiele opracowań szesnastowiecznych Biblii polskich, na opracowanie jednak tejże Biblii w Polsce XVII, XVIII i XIX w. pokusiła się dopiero M. Kossowska.[20] Omawia ona, głównie z punktu widzenia językowego i literackiego, *Psałterz* ks. M. Rybińskiego, *Nowy Testament* W. Smalciusa, *Nowy Testament Gdański* i *Biblię Gdańską,* a potem przedruki i wznowienia *Biblii* ks. J. Wujka i *Biblii Gdańskiej,* historie biblijne i szereg Psałterzy wydawanych jako poetyckie parafrazy. W ostatnim rozdziale autorka stara się wyjaśnić, dlaczego po tylu przekładach w XVI w. nastąpiła prawie całkowita pod tym względem stagnacja; przypomina też głosy nawołujące do unowocześnienia starych i przygotowania nowych tłumaczeń. Przyczyniły się one do silnego, ponownego rozkwitu polskiej biblistyki w XX w., o czym M. Kossowska będzie pisała w trzecim tomie swego dzieła.

4. Biblijne środowisko pojmujemy szeroko, dlatego umieszczamy w nim prace z różnych dziedzin wprowadzających w zrozumienie Pisma św.

Wstępne wiadomości o księdze, piśmie, biblijnych językach i przekładach podał ks. Z. Ziółkowski[21]. Właściwym jednak jego tematem to wiadomości z geografii Palestyny i jej przyrody, a przede wszystkim z archeologii i wykopalisk, dokonanych zarówno na terenie Palestyny, jak i krajów ościennych, a w jakiś sposób z historią biblijną związanych.

[18] Ks. J. Frankowski, *Biblia Tysiąclecia, jej wartość i znaczenie,* RBL 23 (1970) 76—87.

[19] J. Czerniatowicz, *Niektóre problemy naukowe grecystyki w pracach biblistów polskich XVI i XVII w. Teksty greckie a polskie przekłady, Wrocław 1969.*

[20] M. Kossowska, *Biblia w języku polskim,* t. II. Poznań 1969.

[21] Ks. Z. Ziółkowski, *Spotkania z Biblią,* Poznań 1969.

Pracę swą ks. Z. Ziółkowski zredagował w sposób przystępny nie tylko dla fachowców.

Bardzo przystępnie zredagowane opisy wykopalisk przeprowadzonych w Mezopotamii i Egipcie oraz ich sugestywna, nie zawsze możliwa do przyjęcia interpretacja stanowi dużą część szóstego wydania książki Z. Kosidowskiego[22]. Palestyńskie wykopaliska są tematem grupy artykułów wydanych w ramach zbiorowej pracy pt. *Studia z archeologii Azji Przedniej i starożytnego Wschodu.*[23] W niej ks. L. W. Stefaniak wyjaśnił nazwę Palestyny i dał krótką historię wykopalisk na jej terenie; J. M. Kozłowski pisał o palestyńskim górnym paleolicie, a J. Śliwa o eneolicie; ks. St. Mędalę zainteresowały zabytki budownictwa sakralnego, omówił więc najstarsze świątynie aż do okresu kananejskiego włącznie, specjalnie te świątynie, które odkryto w najstarszych warstwach Jerycho, a także w Gezer i w Megiddo; pochodzące z wykopalisk teksty są przedmiotem zainteresowania Z. J. Kapery i A. Zaborskiego: pierwszy z nich skoncentrował się na wykopaliskach z Masady, drugi zajął się inskrypcjami, specjalnie kalendarzem z Gezer, stelą Meszy, napisem z Siloam oraz ostrakami. Cała ta grupa artykułów w kilku rzutach zarysowuje niektóre problemy palestyńskiej archeologii i jej związki z Pismem św.; stanowią one pierwsze wyniki prac Komisji Archeologicznej PANu, możemy więc mieć nadzieję, że w przyszłości komisja ta pogłębi swoje badania w tej dziedzinie i rozszerzy przede wszystkim na same wykopaliska.

Tematami z biblijnej archeologii zajmowało się jeszcze kilku autorów: wykopaliska, a przede wszystkim historyczne dokumenty o świątyni jerozolimskiej i o bazylice Grobu Chrystusa, to temat pracy A. Parrota przetłumaczonej na język polski[24]; w tych ozdobach palestyńskiej ceramiki, które mają kształt trójkąta o. H. Langkammer dopatruje się wpływów miasta Nippur na Żydów, mieszkających tam w czasie niewoli babilońskiej, którzy później powrócili do swojej ziemi ojczystej[25]; kształt krzyża, widoczny w starofenickiej literze tau i występujący jako podpis, a także prawdopodobnie we wczesnych żydowskich filakteriach, niepokoił K. Bryńskiego[26], ks. J. Chmiel zaś poinformował o nazaretańskim napisie będącym najstarszym wyrazem kultu Najśw. Marii Panny;[27] nadto L. W. Stefaniak doniósł o starohebrajskich napisach z Tel Arad[28] i o lekarskich instrumentach znalezionych w grotach Murabbat[29].

Literaturą pozabiblijną mało się zajmowano. Z tej dziedziny możemy wskazać tylko na artykuł ks. L. R. Stachowiaka o schemacie dwóch dróg w Starym Testamencie, w literaturze hellenistycznej, judaistycznej,

---

[22] Z. Kosidowski, *Gdy słońce było bogiem*, Warszawa 1969[6].
[23] Red. M. L. Bernhard i L. W. Stefaniak. Kraków 1970.
[24] A. Parrot, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*, Warszawa 1970.
[25] O. H. Langkammer, *Powrót Judejczyków z niewoli babilońskiej w świetle archeologii*, RBL 23 (1970) 72—76.
[26] K. Bryński, *Z dziejów krzyża*, RBL 23 (1970) 147—152.
[27] Ks. J. Chmiel, *Najstarszy kult maryjny w Nazaret*, RBL 22 (1969) 42—43.
[28] L. W. Stefaniak, *Old Hebrew Inscriptions from Tel Arad*, Folia Orientalia (=FO) 11 (1969) 265—277
[29] L. W. Stefaniak, *Medical (Surgical?) Instruments found at Wadi Murabbaat Caves*, Archeologia 20 (1969) 191—195.

Qumran i w najstarszej literaturze chrześcijańskiej,[30] oraz na artykuł ks. St. Mędali o historii odkryć, o badaniach nad Targumami i o ich znaczeniu dla egzegezy Nowego Testamentu.[31]

Qumran obecnie też już niewiele fascynuje. W tej dziedzinie ks. J. Chmiel zasygnalizował tylko znalezienie rękopisku zwanego *Zwojem Świątyni*[32]; ks. St. Szamota za H. Haagiem zreferował wszystko, co dotyczy kapłanów, świątyni, obmyć i uczt, wspólnych modlitw oraz Pisma św. w codziennym życiu Qumrańczyków[33], głównie zaś qumrańskimi tekstami zajmujący się W. Tyloch opublikował tylko dwa artykuły; w artykule o społecznym charakterze mieszkańców Qumran na podstawie qumrańskich komentarzy i *Księgi Henocha* twierdzi, że Qumrańczycy uważali się za „biednych" i że takimi faktycznie byli, a szykowali się do wojny z tymi, którzy przez nadużycia spowodowali istniejące społeczne nierówności[34]; w drugim swoim artykule W. Tyloch pisze o Qumran, jego organizacji, życiu jego mieszkańców i pismach; drobne tam spotykane aluzje do Nowego Testamentu nie usprawiedliwiają brzmienia tytułu[35].

5. Problematykę obejmującą swym zasięgiem całe Pismo św. porusza szereg prac, a wśród nich najpierw trzeba wskazać na zestaw i charakterystykę czasopism biblijnych oraz serii wydawniczych dotyczących Pisma św.; zestaw taki opublikował ks. F. Gryglewicz[36].

Zbiór artykułów E. Lipińskiego wcześniej opublikowanych w trudno dostępnych czasopismach obejmuje problemy o objawieniu i historii oraz o objawieniu judejsko-chrześcijańskim; mówi o Piśmie św. jako słowie Bożym, o socjalnym podłożu Biblii oraz o słowie i chlebie; o Eucharystii na podstawie perykop o uczniach z Emmaus i o rozmnożeniu chleba; wreszcie o Ziemi Obiecanej jako dziedzictwie i o sprawiedliwym, który cierpi[37].

Ostatnia, po śmierci już wydana praca ks. E. Dąbrowskiego, ma jeszcze szerszy zasięg, zebrane w niej bowiem zostały różne nowe i dawne artykuły. We wstępie autor pisze o kongresie biblijnym, który odbył się w 1965 r. w Oksfordzie; w części poświęconej biblistyce posoborowej zajmuje się konstytucją *Dei Verbum*, źródłami objawienia, ruchem biblijnym w świecie i w Polsce, dziejami własnego przekładu Nowego Testamentu i Neo-Wulgatą; druga część jest poświęcona problemom autentyczności Biblii ogólnie, a potem Ewangelii, Listów św. Pawła, Listów katolickich i Apokalipsy; trzecia część obejmuje biblijne aktualne zagadnienia, a więc Testimonium Flavianum, proces Chrystusa, hellenizm św. Pawła, dyskusje z R. Bultmannem i z O. Cullmannem, dyskusje do-

---

[30] Ks. L. R. Stachowiak, *Geneza dydaktycznego schematu „dwóch dróg" w piśmiennictwie międzytestamentalnym*, RBL 22 (1969) 75—85.

[31] Ks. St. Mędala, *Targumy do Pięcioksięgu w świetle najnowszych badań*, RBL 22 (1969) 319—327.

[32] Ks. J. Chmiel, *Nowe rękopisy z Qumran*, RBL 22 (1969) 302—303.

[33] Ks. St. Szamota, *Życie liturgiczne w Qumran*, RBL 22 (1969) 134—144.

[34] W. Tyloch, *Protest esseńskiej gminy z Qumran przeciw niesprawiedliwości społecznej*, Euhemer 13 (1969) 55—69.

[35] W. Tyloch, *Gmina z Qumran a wczesne chrześcijaństwo*, w: *Katolicyzm starożytny*, Warszawa 1969, s. 41—67.

[36] Ks. F. Gryglewicz, *Czasopisma biblijne*, RTK 16 (1969) z. 1, 113—131.

[37] E. Lipiński, *Essais sur la révélation et la Bibli*, Paris 1970.

tyczące odkryć w Qumran i w Khenoboskion; ostatnia część zajmuje się nową, posoborową teologią[38].

Pomiędzy pracami omawiającymi treść Biblii rzuca się w oczy przekład pracy S. de Dietrich o Bożym planie zbawienia[39]; autorka podaje w nim streszczenie wybranych tekstów i ich omówienie, uwypukla przewodnie myśli Pisma św. i robi przegląd najważniejszych etapów realizacji planu zbawienia od stworzenia i upadku aż do końca czasów, o których w Apokalipsie.

Problem obecności Bożej w ludzkości, w dziejach i w każdym poszczególnym człowieku jest ogólnym tematem grupy artykułów, które ukazały się w „Concilium"[40]. O tym, jak Bóg interweniuje w historii, jak nią kieruje choć jest ukryty i choć, jak się wydaje, wycofuje się z niej, pisze R. de Vaux na podstawie tekstów Starego Testamentu; jak rozpoznawano słowo Boże w nauczaniu proroków i tych, którzy tylko głosili, że są prorokami, oraz jak milczenie Boga działało w wybranym narodzie — to referuje D. McCarthy; ideą grzechu jako odwróceniem się od Boga i myślą o przywróceniu wymaganej wspólnoty z Bogiem zajmuje się J. Schreiner; Ch. Larcher ma na uwadze transcendencję Boga, a więc wypowiedzi Deutero-Izajasza na ten temat, wypowiedzi Joba o człowieku wobec transcendentnego Boga oraz to, co takiego Boga z ludźmi łączyło: obraz Boży, idee mesjańskie o różnych aspektach, słowo Boże, Duch i mądrość. Artykuł U. Luza o obrazie Bożym w Chrystusie i w człowieku otwiera wypowiedzi o obecności Bożej na podstawie Nowego Testamentu, a więc w tekstach przedpawłowych, w których obrazem Boga jest tylko Chrystus oraz u św. Pawła, gdzie pojęcie obrazu łączy się z uwielbieniem i z cierpieniem. Po nim następuje artykuł St. Lyonneta o obecności Boga i jego ducha w człowieku poprzez ciało Chrystusa, dziecięctwo Boże i miłość, a także przez nowe przymierze; artykuł J. Murphy-O'Connora o Bożej obecności w jednostce i w społeczeństwie tj. w Kościele i w świecie przez wiarę i miłość urzeczywistniającą się w powszednim życiu; wreszcie artykuł F. Neiryncka, którego treścią jest omówienie zwrotu „Chrystus w nas" i „my w Chrystusie" na podstawie egzegezy różnych autorów. Udostępniony polskiemu czytelnikowi w tych artykułach przegląd problematyki Boga obecnego w dziejach, a równocześnie ukrywającego się przed człowiekiem, Boga, którego wielu ludzi z wysiłkiem i niepokojem poszukuje, równocześnie przegląd biblijnych tekstów i tematów, które z tym się łączą, pozwoli lepiej zrozumieć tajniki postępowania Boga wobec ludzi i każdego człowieka osobiście.

Całe Pismo św. zasięgiem swoim obejmują również dwa artykuły o. A. Jankowskiego. W pierwszym z nich za znaki czasu uważa on te główne wydarzenia z dziejów Izraela, które charakteryzowały nową epokę; na tym tle omawia on tekst Mt 16,3, gdzie mowa o znaku mesjańskiej epoki[41], w drugim przeprowadza analizę biblijnych pojęć służby i wolności, mówi o niewoli grzechu, określa tę wolność, którą nam dał Je-

---

[38] Ks. E. Dąbrowski, *Konfrontacje. Drogi rozwoju współczesnej biblistyki Nowego Testamentu*, Poznań 1970.

[39] S. de Dietrich, *Boży plan zbawienia*, Warszawa 1970².

[40] Concilium 6—10 (1969) 249—321.

[41] O. A. Jankowski, *Znaki czasu w Piśmie świętym*, AK 74 (1970) 7—18.

zus Chrystus[42]. Problemem zła zajął się ks. K. Romaniuk; intryguje go pytanie skąd zło, a w związku z tym podaje przegląd biblijnych tekstów na temat grzechu, szatana, pokusy, doświadczenia oraz przeciwstawiania się szatanowi i pokusie[43]. O miłości pisze ks. J. Chmiel, podaje on przegląd wypowiedzi Starego Testamentu na ten temat i zwraca uwagę, że w Deuteronomium miłość wiązano z przymierzem, a w księgach mądrościowych z przykazaniem; idea miłości swój szczytowy punkt osiągnęła w listach św. Jana[44].

6. Na temat badań naukowych nad Starym Testamentem pisał E. Lipiński[45]. Dał on podsumowanie tego, co w ramach dwudziestego wieku osiągnęli badacze Starego Testamentu w dziedzinie archeologii specjalnie przez wykopaliska, w badaniach nad środowiskiem Izraela, hebrajską i semicką lingwistyką, starożytnymi dziejami Izraela, nad kompozycją Pięcioksięgu, nad Psalmami, prorokami i kultem, mesjanizmem, literaturą mądrościową i nad teologią Starego Testamentu. Wśród osiągnięć, które liczą się na międzynarodowym terenie mógł wspomnieć tylko prace J. T. Milika nad qumrańskimi tekstami i nad aramejskimi inskrypcjami oraz własne nad Psalmami.

W drugim wydaniu podręcznika przeznaczonego dla seminariów duchownych, który wyszedł spod pióra ks. M. Petera[46], niejedno zostało rozszerzone i unowocześnione, a przede wszystkim dodano zarys dziejów biblijnych; Pięcioksiąg omówił autor szeroko i dał egzegezę Rdz 1, 1—11, 9; cytował teksty starożytnego Wschodu mające związek ze Starym Testamentem, podał tablice chronologiczne, sporo miejsca poświęcił księdze Joba i wybranym Psalmom, wśród których widzi hymny, lamentacje, Psalmy dziękczynne i mesjańskie, te, które opisują historię Izraela i Psalmy dydaktyczne; ogólnie omówił księgi prorockie, bardziej szczegółowo wyjątki z większych proroków i Malachiasza tekst o ofierze czystej (Mal 1, 11), na szereg jednak ksiąg zwłaszcza na księgi proroków mniejszych i na księgi mądrościowe zabrakło mu miejsca. Ze względu na ten ostatni mankament praca ks. M. Petera wymaga jeszcze uzupełnień.

W starotestamentowej serii komentarzy wydawanych pod egidą KULu ks. St. Łach wydał obszerne komentarze do trzech ksiąg Pięcioksięgu: Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa[47]. Istotną ich częścią jest sam komentarz uprzystępniający trudne i mało interesujące teksty, autor jednak zrobił wszystko, na co go było stać, aby dla dzisiejszego czytelnika stały się one przystępne, nawet pożyteczne: wykorzystał nie tylko w samym komentarzu, ale także we wstępach i w ekskursach swoje możliwości, aby pokazać ich myśl teologiczną, np. w ekskursach

---

[42] O. A. Jankowski, *Duch służby a wolność dzieci Bożych*, AK 73 (1969) 453—464.

[43] Ks. K. Romaniuk, *Problem zła w objawieniu biblijnym*, w: W nurcie zagadnień posoborowych 3 (1969) 159—184.

[44] Ks. J. Chmiel, *Relacja miłości Boga do miłości bliźniego w tradycji biblijnej*, Analecta Cracoviensia (= AC) 1 (1969) 106—119.

[45] E. Lipiński, *Die historisch-kritische Erforschung des Alten Testaments*, w: *Bilanz der Theologie im XX Jahrhundert*, t. II, Freiburg im Br. 1969, s. 371—453.

[46] Ks. M. Peter, *Wykład Pisma świętego Starego Testamentu*, Poznań 1970².

[47] Ks. St. Łach, *Księga Kapłańska*, Poznań 1970; tenże, *Księga Liczb*, Poznań 1970; tenże, *Księga Powtórzonego Prawa*, Poznań 1970.

o Mojżeszu, Balaamie, o genezie mesjanizmu. Ten ostatni ekskurs spotykamy także jako artykuł[48].

W tejże serii trzeba wskazać także na komentarz ks. K. Romaniuka do księgi Mądrości.[49] Jak wszystkie te komentarze podaje on obszerny wstęp, przekład z oryginału wraz z krytyką tekstu i sam komentarz oraz ekskurs i indeks; we wstępie wiele miejsca zajmują problemy literackie i teologiczne, a w tych ostatnich widzimy opracowanie eschatologii opublikowane również w formie artykułu[50]; idei mesjańskiej, idololatrii i hipostatycznej mądrości; ekskurs zajmuje się recepcją księgi Mądrości w Nowym Testamencie.

Poza komentarzami szereg autorów zajmowało się starotestamentowymi problemami, przeważnie teologicznymi. Wśród nich ks. L. Stachowiak interesował się teologią życia w najstarszych tradycjach Starego Testamentu, w których już istniało przekonanie o pochodzeniu życia od Boga, u proroków, którzy je pogłębili, i w literaturze apokaliptycznej, gdzie występuje myśl o ponadczasowym, nawet wiecznym życiu u Boga[51]; ks. J. Stępień — pojęciem wybrania, przymierza i reszty[54]; ks. Wł. Wielgat — pojęciem wiary, znaczeniem hebrajskiego słowa wyrażającego ją oraz elementami składowymi tego pojęcia: poznaniem Boga i posłuszeństwem wobec niego[52]; ks. St. Grzybek — pojęciem powołania, a więc filologicznym znaczeniem hebrajskiego słowa mówiącego o powołaniu i teologicznymi aspektami Bożego powołania[53]; ks. Z. Mońka — znaczeniem ołtarza jako znaku Boga, jego obecności i miejscem składania ofiar[55]; ks. St. Łach jeszcze polską terminologią na oznaczenie hebrajskich nazw ofiar[56]; J. B. Niemczyk znaczeniem grzechu i jego dziedzicznością, a także pojęciem sądu i kary za grzech[57]; ks. L. Stachowiak wreszcie pouczeniami moralnymi w starszych tradycjach prorockich, gdzie w oparciu o przymierze i prawo nawoływano do wierności i do miłości[58].

Problem zbawienia człowieka w Starym Testamencie zaintrygował o. W. J. Rosłona. Badania z tym związane kazały mu zająć się słownic-

---

[48] Ks. St. Łach, *Geneza mesjanizmu biblijnego*, RBL 23 (1970) 161—179.

[49] Ks. K. Romaniuk, *Księga Mądrości*, Poznań 1969.

[50] Ks. K. Romaniuk, *Die Eschatologie des Buches der Weisheit*, Bibel und Leben 10 (1969) 198—211.

[51] Ks. L. Stachowiak, *Teologia życia w Starym Testamencie*, RTK 17 (1970) z. 1. 12—21.

[52] Ks. Wł. Wielgat, *Wiara w Starym Testamencie w świetle filologii i teologii* RBL 22 (1969) 12—21.

[53] Ks. St. Grzybek, *Powołanie w Starym Testamencie*, Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne 43 (1969) 58—64.

[54] Ks. J. Stępień, *Konstytutywne elementy ludu Bożego w źródłach przedchrześcijańskich*, Studia Theologica Varsaviensia (=STV) 8 (1970) z. 2, s. 11—31.

[55] Ks. Z. Mońka, *Znaczenie religijne ołtarza u Izraelitów*, RBL 22 (1969) 199—206.

[56] Ks. St. Łach, *Polska terminologia na oznaczenie hebrajskich nazw ofiar*, RTK 17 (1970) z. 1. 5—11.

[57] J. B. Niemczyk, *Grzech — sąd — kara (Elementy hamartologiczne Starego Testamentu* RTChAT 11 (1969) z. 2, s. 201—222.

[58] Ks. L. Stachowiak, *Pouczenia moralne w starszych tradycjach prorockich*, Zeszyty Naukowe KUL (= ZNKUL) 13 (1970), z. 1, s. 3—10.

twem i metaforami wyrażającymi zbawienie, a specjalnie omówić stosunek zbawienia do życia. W części omawiającej zbawienie jednostki autor zajął się duszą i życiem pozagrobowym w wierzeniach mieszkańców Palestyny i krajów ościennych[59].

O liturgii pokutnej w Starym Testamencie pisał E. Lipiński[60], ustalił istnienie dni pokutnych, podał zwroty, którymi zwoływano wiernych na pokutniczą liturgię, mówił o praktykach pokutnych, jak post, ubieranie się w wór, leżenie w pyle, płacz lub przeciągające się milczenie; wskazał na sceny, w których wyznawano grzechy, i zacytował wiele zwrotów przeważnie wziętych z Psalmów, w których ludzie prosili Boga o przebaczenie, do pokutniczej liturgii należało też złożenie ofiary, a także obietnice i udzielenie błogosławieństwa w imieniu Boga. Ten zestaw tekstów na temat pokuty, który dał nam E. Lipiński, jest pracą wskazującą na nowe możliwości badawcze w tej dziedzinie.

Ofiary w Starym Testamencie, to ulubiony temat ks. St. Łacha. W rozprawie o nich[61] zajmuje się on prehistorią ofiar, wszystkimi izraelskimi ofiarami i ich rozwojem, a na końcu ofiarą, którą z siebie złożył Jezus Chrystus. Częścią tej pracy jest artykuł w księdze pamiątkowej ku czci prof. T. Lewickiego[62] i kilka ekskursów w komentarzach.

Pierwszy bardziej szczegółowy problem ze Starego Testamentu poruszył ks. K. Romaniuk: w opisie stworzenia człowieka doszukuje się idei dobroci Boga, a widzi ją w każdym aspekcie aktu stworzenia, którego egzegezę przeprowadza[63]; podobną tendencję wykazuje, ale bardziej na samą egzegezę jest nastawiona godzina biblijna o raju i upadku człowieka w opracowaniu ks. A. Klawka[64]. Wśród szczegółowych prac spotykamy też artykulik Wł. Pałubickiego zestawiający teksty Semangów i Biblii mówiące o stworzeniu świata[65]; problem, jaki dla ks. St. Łacha stanowi kontekst tzw. kodeksu świętości — on uważa kodeks świętości za specjalny kodeks, starszy od kodeksu kapłańskiego[66]; dowodzenie ks. M. Filipiaka, że Pwt 27, 15—26 powinno się znaleźć w zakończeniu kodeksu świętości[67]; badania ks. E. Zawiszewskiego nad stanowiskiem Izajasza wobec współczesnych nadużyć społecznych, przeprowadzone na szerokim tle uwzględniającym społeczne prawodawstwo Mojżeszowe i stosunki w epoce królewskiej Izraela[68]; spojrzenie J. B. Niemczyka na sylwetkę proroka Jeremiasza, jego życie i działalność na tle współczesnych

---

[59] W. J. Rosłon, *Zbawienie człowieka w Starym Testamencie*, Warszawa 1970.

[60] Ks. St. Łach, *Rozwój ofiar w religii starotestamentowej*, Poznań 1970.

[61] E. Lipiński, *La liturgie pénitentielle dans la Bible*, Paris 1969.

[62] Ks. St. Łach, *Le sacrifice zebah šelamim*, FO 11 (1969) 187—194.

[63] Ks. K. Romaniuk, *Stworzenie człowieka jako przejaw odwiecznej dobroci Boga*, ZN KUL 13 (1970), z. 3, s. 35—45.

[64] Ks. A. Klawek, *Raj i upadek człowieka*, RBL 22 (1969) 288—295.

[65] Wł. Pałubicki, *Stworzenie świata w koncepcji Semangów, a kosmogonia biblijna*, Euhemer 14 (1970), z. 2 (76), s. 39—41.

[66] Ks. St. Łach, *Czy Kpł 17—26 jest częścią Kodeksu Kapłańskiego, czy też oddzielnym kodeksem*, RTK 16 (1969) z. 1, 5—16.

[67] Ks. M. Filipiak, *Właściwy kontekst Pwt 27, 15—26*, RTK 17 (1970), z. 1, 103—105.

[68] Ks. E. Zawiszewski, *Problemy społeczne w nauczaniu proroka Izajasza na tle prawodawstwa Mojżeszowego i współczesnej epoki*, w: Studia Pelplińskie, Pelplin 1969, 121—142.

stosunków[69] charakterystykę Ezechiela jako pisarza teologa i proroka, jaką podał ks. J. Homerski[70]; problem chronologiczny w działalności Ezdrasza i Nehemiasza podjęty na nowo przez ks. E. Zawiszewskiego[71]. W tym dziale trzeba również zmieścić opracowanie Ps 22, 28—33, które opublikował E. Lipiński[72], egzegezę Ps 135, 17 podaną przez R. Pytla[73], badania ks. St. Potockiego dotyczące działalności mędrców, ich genezy, działalności Salomona jako mędrca i mędrców po nim następujących, a nadto literackiej spuścizny zbiorowej i indywidualnej, która po nich pozostała[74], a także sprawozdanie ks. M. Filipiaka dotyczące problemu, czy księga Koheleta została napisana w języku aramejskim czy hebrajskim, oraz problem jej budowy.[75]

7. W interesującym nas okresie wyszły dwa wstępy do Nowego Testamentu: grupa artykułów Z. Poniatowskiego[76] i zbiorowa praca pod redakcją ks. F. Gryglewicza[77]. Z. Poniatowski zajmuje się społeczno-ekonomiczną sytuacją w rzymskim imperium oraz ideowo-religijną sytuacją Izraela w I w. przed i po Chr.; źródłami do dziejów chrześcijaństwa, także apokryficznymi, gnozą, ale przede wszystkim Ewangeliami; wreszcie podaje własną rekonstrukcję dziejów powstania chrześcijaństwa; widzi je w czterech fazach, jako chrześcijaństwo w kręgu uczniów Jezusa, w gminach pierwotnych, w gminach judejsko-chrześcijańskich oraz jako chrześcijaństwo na terenach diaspory. *Wstęp do Nowego Testamentu* ks. F. Gryglewicza jest pomyślany jako podręcznik do wykorzystania w seminariach duchownych; w nim ks. W. Gnutek opracował środowisko Nowego Testamentu; Ewangelie synoptyczne ogólnie i szczegółowo — ks. J. Kudasiewicz, Dzieje Apostolskie — ks. Fr. Jóźwiak, św. Pawła ogólnie oraz jego listy szczegółowo — o. J. W. Rosłon, listy katolickie — o. D. Szojda, a ks. F. Gryglewicz całą spuściznę literacką św. Jana. Zarówno nastawieniem jak i treścią bardzo mocno się różnią te wstępy: pierwszy z nich to prace krótkie, drugi jest opracowaniem szerokim; pierwszy ma wydźwięk marksistowski, drugi jest katolicki, który w nowym ujęciu podaje pełny materiał dotyczący Nowego Testamentu z wyeksponowaniem teologicznej problematyki poszczególnych pism, oraz wszystkiego, co o Nowym Testamencie trzeba wiedzieć, aby go dobrze zrozumieć, poznać i wykorzystać.

Wśród wstępów zamieścić też należy artykuł, który opracował M. Ro-

---

[69] J. B. Niemczyk, *Sylwetka proroka Jeremiasza na tle fragmentów jego księgi*, RTChAT 12 (1970) z. 1, s. 133—150.

[70] Ks. J. Homerski, *Wódz duchowy narodu wybranego na wygnaniu*, RBL 22 (1969) 57—74.

[71] Ks. E. Zawiszewski, *Nehemiasz poprzednikiem Ezdrasza?*, RBL 22 (1969) 313—318.

[72] E. Lipiński, *L'hymne à Yahwe Roi au Psaume 22, 28—33*, Biblica 50 (1969) 153—168.

[73] R. Pytel, *Zur Exegese von Ps 135, 17*, FO 11 (1969) 239—244.

[74] Ks. St. Potocki, *Z historii mędrców Izraela*, RBL 23 (1970) 180—198.

[75] Ks. M. Filipiak, *Z badań nad językiem i kompozycją księgi Koheleta*, RTK 17 (1970) z. 1, 23—30.

[76] Z. Poniatowski, *Historyczne podłoże powstania chrześcijaństwa*, w: *Katolicyzm starożytny*, Warszawa 1969, s. 11—39; *Źródła do wczesnego chrześcijaństwa*, tamże s. 69—126; *Powstanie i rozwój wczesnego chrześcijaństwa*, tamże, s. 127—155.

[77] Ks. F. Gryglewicz (red.), *Wstęp do Nowego Testamentu*, Poznań 1969.

de, a który dotyczy społecznej ideologii Nowego Testamentu[78], artykuł ten jednak w dużej części zasięgiem swoim wychodzi daleko poza granice, w których Nowy Testament się mieści.

Zbiorowa praca wydana w Znaku pod redakcją ks. J. Kudasiewicza pt. *Biblia dzisiaj*[79], mimo ogólnego tytułu odnosi się tylko do Nowego Testamentu; zawiera ona przekłady najbardziej znanych artykułów zagranicznych biblistów zestawione tak, aby mogły odpowiedzieć na te pytania, które nasuwają się dzisiejszemu polskiemu czytelnikowi Nowego Testamentu. Wprowadzeniem we właściwe rozumienie Pisma św., a specjalnie Ewangelii, są artykuły N. Lohfinka, V. O'Keefe'a i D. Stanleya; stosunek Nowego Testamentu do myśli, a przede wszystkim mitów greckich, a także pism qumrańskich i qumrańskiej organizacji omawiają F. V. Filson i J. Jeremias; problem natchnienia biblijnego w nowym ujęciu przedstawia K. Rahner; stosunek do teologii R. Bultmanna i do problemu historycznego Jezusa omawiają R. Marlé i J. Jeremias; dzisiejsze ujęcie ewangelicznych opowiadań o dzieciństwie Jezusa podaje K. H. Schelkle, opowiadań o zmartwychwstaniu Jezusa — W. Trilling, a etycznych wymagań Chrystusa — Ch. H. Dodd. Jako próbki obecnej, teologią przesiąkniętej egzegezy biblijnych tekstów zostały podane: J. Jeremiasa egzegeza Janowego prologu do Ewangelii św. Jana, P. Benoit omówienie opisów ustanowienia Eucharystii oraz G. Vossa wyjaśnienie tekstów dotyczących wiary. Całość zamykają szerokie wprowadzenie ks. J. Kudasiewicza i noty biograficzne o tych egzegetach, których artykuły w zbiorze występują, oraz wybór najważniejszych pozycji z bliblijnej polskiej bibliografii ostatnich lat. Cały zbiór przedstawia się bogato i ciekawie, uderza tylko jako niezrozumiałe umieszczenie *Instrukcji Komisji Biblijnej* w sprawie historyczności Ewangelii pomiędzy artykułami i na równi z nimi. Nowością w tym zbiorze jest nie spotykane dotychczas podawanie katolickiemu czytelnikowi artykułów pochodzących od autorów niekatolickich; postawa taka jest uzasadniona faktem, że wszyscy, niezależnie od wyznania, przy pomocy tych samych metod i z najlepszą wiarą w biblijnych tekstach poszukujemy prawdy.

Teologią biblijną Nowego Testamentu zajmuje się ks. K. Romaniuk podając główne protestanckie i katolickie jej koncepcje, a na tym tle budując koncepcję własną i omawiając jej stosunek do egzegezy i dogmatyki[80].

Egzegetyczną pracą o dużych walorach ascetycznych jest rozprawa ks. K. Romaniuka o kapłaństwie w Nowym Testamencie, którą przetłumaczano z francuskiego na włoski język[81]. Autor zajął się w niej kapłaństwem Chrystusa i wiernych, przede wszystkim jednak obszernie kapłaństwem tych, którzy zostali powołani do służby dla Chrystusa. Ideą misyjną zajmuje się ks. B. Wodecki[82], a stosunkiem chrześcijaństwa do

---

[78] M. Rode, *Introdukcja do studium ideologii społecznej Nowego Testamentu*, RTChAT 11 (1969) z. 2, s. 161—200; 12 (1970) z. 1, s. 151—298.

[79] *Biblia dzisiaj*, Kraków 1969.

[80] Ks. K. Romaniuk, *Teologia biblijna Nowego Testamentu*, STV 8 (1970) z. 1, s. 377—407.

[81] C. Romaniuk, *Il sacerdozio nel Nuovo Testamento*, Bologna 1970.

[82] Ks. B. Wodecki, *Idea misyjna w Piśmie świętym Nowego Testamentu*, AK 72 (1969) 24—35.

judaizmu i politeizmu — ks. M. Wolniewicz[83]. Cały Nowy Testament obejmują też przygotowane przez Z. Poniatowskiego statystyki nazw geograficznych i kosmologicznych, a nadto nazw zwierząt, ptaków, roślin, gadów i płazów.[84]

Wydaje mi się, że w ramach godzin biblijnych można dobrze wykorzystać dwa żywoty Jezusa Chrystusa, które właśnie się ukazały, choć trudno mi określić, ile w nich egzegezy, a jak wiele literatury pięknej.[85]

Ewangeliami zajmowali się autorowie szeregu artykułów. Z nich ks. E. Tomaszewski zajął się postacią historycznego Jezusa i sposobem dotarcia do niego[86]; Z. Poniatowski omówił cudotwórczą działalność Jezusa, a mając na uwadze różne aspekty cudów podał ich statystyczne obliczenia[87]; podobnie opracował on mękę Chrystusa Pana podkreślając rozwój zainteresowania u Ewangelistów dla poszczególnych jej elementów, przede wszystkim wzrost zainteresowań dla sądu przed Piłatem[88]; St. Grabska rozważała różne ujęcia postaci Matki Bożej u św. Mateusza, Łukasza i Jana[89].

Mały fragment Markowej Ewangelii jest tematem godziny biblijnej przygotowanej przez F. Żurowską[90].

Ewangelia św. Mateusza doczekała się komentarza w polskim języku, jest nim komentarz W. Barclay'a do pierwszych dziesięciu rozdziałów tej Ewangelii; przetłumaczył go Z. Pawlik, a wydała Polska Rada Ekumeniczna w Warszawie[91]. Poza tym samą Ewangelią św. Mateusza interesowali się tylko ks. R. Karpiński i ks. K. Romaniuk: pierwszy nauczycielską władzę Jezusa nauczającego i przekazującego tę władzę celem nauczania Żydów najpierw, a potem wszystkich ludzi[92], drugi przypowieścią o królewskiej uczcie[93].

W Ewangelii św. Łukasza znaleźli dla siebie tematy: ks. A. Klawek poprzez filologiczną egzegezę anielskiego hymnu wydobył jego teologiczną treść[94], ks. A. Grużewski zbadał znaczenie słowa greckiego „epistata"[95], ks. J. Kudasiewicz próbował określić rolę Jerozolimy w Łukaszowej Ewangelii — dochodzi on do wniosku, że z woli Bożej miała ona być miejscem, gdzie Jezus dokona zbawienia wszystkich ludzi i że w Łukaszo-

---

[83] Ks. M. Wolniewicz, *Chrześcijaństwo a judaizm i politeizm w świetle Nowego Testamentu*, AK 73 (1969) 226—235.

[84] Z. Poniatowski, *Horyzont przyrodniczy Nowego Testamentu w ujęciu statystyczno-językowym*, Euhemer 14 (1970) z. 2 (76), s. 43—52.

[85] R. Brandstaetter, *Jezus z Nazaretu*, t. 2, *Czas wody żywej*, Warszawa 1969; R. L. Bruckberger, *Dzieje Jezusa Chrystusa*, Warszawa 1970.

[86] Ks. E. Tomaszewski, *Jezus historyczny, a chrześcijańska wiara*, Wrocławskie Studia Teologiczne, Colloquium salutis, Wrocław (1969), s. 129—140.

[87] Z. Poniatowski, *Cuda ewangeliczne*, Euhemer 13 (1969) z. 3, s 47—56.

[88] Z. Poniatowski, *Analiza statystyczna ewangelicznego opisu pasji Jezusa*, Studia Religioznawcze (=SR) 2 (1970) z. 3, s. 71—79.

[89] St. Grabska, *Matka Boża Ewangelistów*, Znak 21 (1969), 348—364.

[90] F. Żurowska, *Jałmużna bez reszty*, RBL 22 (1969) 357—361.

[91] W. Barclay, *Ewangelia św. Mateusza*, t. 1, Warszawa 1970.

[92] Ks. R. Karpiński, *Władza nauczycielska Chrystusa w Ewangelii św. Mateusza*, RBL 22 (1969) 206—213.

[93] Ks. K. Romaniuk, *„Przyjacielu, jakżeś tu wszedł nie mając szaty godowej" (Mt 22, 1—14)*, RBL 22 (1969) 267—276.

[94] Ks. A. Klawek, *Hymn anielski, Łk 2, 14*, RBL 23 (1970) 65—72.

[95] Ks. A. Grużewski, *Quod sibi illud Lucae Evangelistae „epistata" re vera velit et quo modo se ad dynamicas quaestiones habeat*, STV 8 (1970) z. 1, s. 355—359.

wym ujęciu Jezus świadomie do niej dąży[96]; ks. B. Lewandowski dał egzegezę Łukaszowych słów konsekracyjnych opartą o teksty liturgii ambrozjańskiej, mozarabskiej i rzymskiej[97], ks. F. Gryglewicz zaś przez zwrócenie uwagi na sposób redagowania, ulubione słowa i aluzje do tekstów o Słudze Bożym usiłował pokazać zbawczy charakter w Łukaszowym opisie męki Jezusa[98].

Na temat Dziejów Apostolskich mamy do zanotowania tylko artykuł, w którym ks. F. Gryglewicz próbuje określić, co z chrystologii zawartej w najstarszych Piotrowych przemówieniach pochodzi od Łukasza, gminy kościelnej, a co od Piotra Ap. samego.[99]

Listy św. Pawła budziły jak zwykle, dużo zainteresowania: genezą Chrystusowego tytułu „Kyrios" zajmował się ks. Z. Tomaszewski[100]; występowanie tematu nagrody i kary w tych listach badał ks. K. Romaniuk[101]; na ich podstawie o. A. Jankowski weryfikował soborowe określenie prezbiteratu[102]; egzegezę tekstu Rz 8,19—23 o przyszłym wyzwoleniu stworzenia przeprowadził o. L. Mycielski[103]; na podstawie Gal 3, 26—27 o istocie synostwa Bożego polegającej przede wszystkim na wierze i na chrzcie mówił ks. E. Szymanek[104]; o tym, że w Kol 1, 15—20 istnieje część protologiczna pochodząca z dawnego hymnu i część soteriologiczna pochodząca od św. Pawła, pisze o. H. Langkammer[105]; porównania tego, co o starotestamentowym kulcie pisze autor Listu do Hebrajczyków, z tym, co na ten temat podają teksty z Qumran, dokonał ks. L. Skwarczewski[106]; o dwufazowej realizacji dóbr eschatologicznych na podstawie listu do Hebrajczyków — ks. T. Rakoczy[107]; wreszcie niezmiernie wnikliwie literackimi i teologicznymi problemami Hebr 1, 1—4 zajmował się o. H. Langkammer[108].

Janowej Ewangelii poświęcili swoją uwagę: ks. J. Łach zachwycił się

---

[96] Ks. J. Kudasiewicz, *Znaczenie Jeruzalem w czasie działalności galilejskiej Jezusa (Łk 4, 19—9, 50)*, RTK 17 (1970) z. 1, 43—59; tenże, *Rola Jeruzalem w Łukaszowej sekcji podróży*, RTK 16 (1969) z. 1, 17—40.

[97] Ks. B. Lewandowski, *„To czyńcie na moją pamiątkę". Próba egzegezy teologiczno-liturgicznej*, AK 74 (1970) z. 3 (368) s. 440—455.

[98] Ks. F. Gryglewicz, *Znaczenie Jezusowej męki w ujęciu św. Łukasza*, RTK 17 (1970) z. 1, 31—42.

[99] Ks. F. Gryglewicz, *Teologiczne aspekty Piotrowych przemówień (Dz. 2, 14—36; 3, 12—26)*, ZN KUL 12 (1969), nr 2 (46), s. 23—34.

[100] Ks. E. Tomaszewski, *Geneza tytułu „Kyrios" w listach św. Pawła*, STV 8 (1970) z. 1, s. 267—284.

[101] Ks. K. Romaniuk, *Temat nagrody i kary jako motyw parenetyczny w listach św. Pawła*, RTK 16, (1969) z. 1, 41—59.

[102] O. A. Jankowski, *Z teologii prezbiteratu w dokumentach II Soboru Watykańskiego*, RBL 22 (1969) 21—33.

[103] O. L. Mycielski, *Przyszłe wyzwolenie stworzenia. Egzegeza teologiczna Rz 8, 19—22*, AC 1 (1969) 120—149.

[104] Ks. E. Szymanek, *Istota synostwa Bożego (Gal 3, 26—27)*, RTK 16 (1969) z. 1, 61—76.

[105] O. H. Langkammer, *Kol 1, 15—20 dzieło dwóch różnych autorów*, RTK 17 (1970), z. 1, 61—101.

[106] Ks. L. Skwarczewski, *Starotestamentowy kult ofiarniczy w liście do Hebrajczyków a w manuskryptach i dokumentach z Qumran*, Poznań 1970.

[107] Ks. T. Rakoczy, *Rzeczywistość eschatologiczna w liście do Hebrajczyków*, AC 1 (1969) 150—176.

[108] O. H. Langkammer, *Problemy literackie i genetyczne w Hbr 1, 1—4*, RTK 16 (1969) z. 1, 77—112.

komentarzem H. van den Busschego[109]; o. H. Langkammer opowiedział się za opinią, która w Janowym Prologu dopatruje się istnienia wcześniejszego hymnu[110]; Z. Poniatowski po ogólnych rozważaniach na temat Janowego Prologu dał szczegółowe omówienie poszczególnych części zwrotu „na początku był Logos[111]; ks. St. Pisarek zajął się stanem badań nad perykopą o winnym krzewie (J 15, 1—11) i jej tekstem, przede wszystkim zakresem perykopy i jej podziałem[112]; ks. Wł. Smereka omówił przesłuchanie Jezusa przez Annasza[113]; a ks. F. Gryglewicz próbował określić duchowy charakter czwartej Ewangelii[114]: zajęła go postać Jezusa przedstawionego jako Logos i Mądrość, występującego jako baranek Boży i jako król; omówił rolę „niewiasty" i „ucznia, którego miłował" Jezus oraz te wzmianki, które podsuwają myśl o sakramentach św. Badania te probują dać odpowiedź na popularną, a od pierwszych wieków nie sprecyzowaną charakterystykę tej Ewangelii.

Na temat tekstów z pierwszego listu św. Jana o Bogu jako światłości i jako miłości zredagował godziny biblijne ks. J. Chmiel[115].

Apokalipsą zajmował się E. Lipiński i o. A. Jankowski; pierwszy dopatruje się w Apokalipsie wzmianki o śmierci św. Jana w Jerozolimie i dowodzi, że była ona napisana w 69—70 r.[116] drugi szeroko omawia modlitwę Kościoła o eschatologiczne posłannictwo Ducha Świętego i wczesne przyjście triumfującego Chrystusa[117].

8. Pismo św. w życiu Kościoła, to dziedzina bardzo aktualna. O niej w wywiadzie dla Radia Watykańskiego mówił ks. E. Dąbrowski uwzględniając przy tym inne chrześcijańskie wyznania[118], o niej pisze też ks. M. Peter zwracając uwagę na dotychczasowy stan i na to, co powinno być po Soborze[119], przy tym jednak Z. Poniatowski ma za złe Kościołowi, że pomija jakoby milczeniem, pomniejsza lub próbuje wyjaśnić zauważone przez niego sprzeczności w Ewangeliach[120]. W tym dziale trzeba umieścić wspomniane wcześniej godziny biblijne, do niego też należy żywo dyskutowane zastosowanie Pisma św. w homiletyce.

Tu na pierwsze miejsce wysuwa się artykuł ks. J. Związka o argumentacji biblijnej w kazaniach niedzielnych Mikołaja z Wilkowiecka, żyją-

---

[109] Ks. J. Łach, *Nowy komentarz do czwartej Ewangelii*, RBL 23 (1970) 234—240.

[110] O. H. Langkammer, *Wokół współczesnej problematyki „Pieśni o Logosie" w Prologu Janowym*, RTK 17 (1970), z. 1, 105—113.

[111] Z. Poniatowski, *Na początku był Logos (J 1, 1a)*, SR 1 (1969) 55—80.

[112] Ks. St. Pisarek, *Winny krzew w Ewangelii św. Jana (15, 1—11), stan badań nad perykopą i jej tekst*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2 (1969) 19—30.

[113] Ks. Wł. Smereka, *Chrystus w śledztwie Sanhedrynu*, AC 1 (1969) 57—82.

[114] Ks. F. Gryglewicz, *Duchowy charakter Ewangelii św. Jana*, Poznań 1969.

[115] Ks. J. Chmiel, *Bóg jest Światłością (1 J 1, 5—7)* RBL 22 (1969) 276—282; tenże, *Bóg jest miłością (1 J 4, 8. 16)*, RBL 22 (1969) 282—288.

[116] E. Lipiński, *L'Apocalypse et le martyre de Jean à Jerusalem*, Novum Testamentum 11 (1969) 225—232.

[117] O. A. Jankowski, *Duch i Oblubienica mówią: „przyjdź" (Ap 22, 17)*, AC 1 (1969) 83—105.

[118] Ks. E. Dąbrowski, *Pismo święte a chrześcijaństwo współczesne*, RBL 23 (1970) 128—133.

[119] Ks. M. Peter, *Pismo św. w życiu ludu Bożego*, RBL 22 (1969) 85—94.

[120] Z. Poniatowski, *Stosunek współczesnej teologii katolickiej do sprzeczności ewangelicznych*, Euhemer 13 (1969) 29—38.

cego w XVI w., przeora klasztoru na Jasnej Górze[121], a zaraz następuje obszerne sprawozdanie z kursu homiletycznego dla duchowieństwa na temat „Słowo Boże skuteczne", odbytego w ATK w Warszawie w dniach 9—11 września 1968 r.[122] Referaty swoje w biblijnym aspekcie interesującej słuchaczy problematyki w całości lub w obszernych streszczeniach umieścili tam: ks. St. Łach o Pięcioksięgu, ks. M. Wolniewicz o księgach dydaktycznych, ks. J. Homerski o księgach prorockich, ks. J. Kudasiewicz o Piśmie św. w duszpasterstwie współczesnym, a nadto komunikaty o węższym zakresie księża J. Kudasiewicz, M. Czajkowski, Z. Ziółkowski, J. Czerski, M. Wolniewicz, J. Homerski. Trzeba przypuszczać, że zarówno referaty te, dyskusja z nimi związana, jak i ich opublikowanie przyczynią się do lepszego wykorzystania Pisma św. w kazaniach, a przez to do podniesienia naszej homiletyki.

Pozostaje nam jeszcze do przypomnienia notatka ks. J. Chmiela o założeniu katolickiego stowarzyszenia, którego celem będzie biblijne apostolstwo[123]; sprawozdanie z posiedzenia polskich biblistów, które miało miejsce 25—26 czerwca 1969 r. w zakładzie biblijnym KULu[124] oraz prace poświęcone historii egzegezy biblijnej. Mamy tu do zanotowania artykuł ks. W. Swierzawskiego o egzegezie biblijnej św. Tomasza z Akwinu[125], pracę ks. M. Wolniewicza o egzegetach, którzy pracowali w Poznańskim Seminarium Duchownym w ciągu stu lat od 1839 r., przede wszystkim o ks. Wł. Hozakowskim[126], wspomnienie ks. K. Drzymały o życiu i biblijnych pracach ks. W. Prokulskiego[127] oraz specjalny zeszyt Ruchu Biblijnego i Liturgicznego, w którym artykuły z różnych aspektów charakteryzujące naukową sylwetkę ks. A. Klawka zamieścili ks. M. Wolniewicz, ks. F. Gryglewicz, ks. Wł. Smereka, W. Taszycki, A. Zaborski i ks. J. Chmiel. Oprócz tego w tymże zeszycie zamieścił ks. St Grzybek życiorys zmarłego i ku jego czci wygłoszone kazanie pogrzebowe, Z. J. Kapera bibliograficzny zestaw prac[128]. Niezależnie od tego ukazało się wspomnienie ks. F. Gryglewicza o ks. E. Dąbrowskim[129].

9. Trzeba stwierdzić, że zestaw wyników prac polskich biblistów z ostatnich dwóch lat zajął nam wiele miejsca. Nie obejmuje on wszystkich wysiłków, jakie polscy bibliści podejmują, gdyż nie wszystko już zostało uwieńczone wynikiem. Do tych ostatnich prac należą np.: przygotowanie tekstu Starego Testamentu *Biblii Tysiąclecia* do drugiego wydania, przekład Pisma św. przygotowany pierwotnie pod kierunkiem J.

---

[121] Ks. J. Związek, *Argumentacja biblijna w kazaniach niedzielnych Mikołaja z Wilkowiecka*, RBL 22 (1969) 214—225.

[122] *Pismo św. w duszpasterstwie* (red. ks. L. Kuc), Warszawa 1969.

[123] Ks. J. Chmiel, *Utworzenie światowego stowarzyszenia katolickiego dla apostolstwa biblijnego*, RBL 23 (1970) 153—155.

[124] Ks. St. Grzybek, *Bibliści polscy obradują na KULu*, RBL 22 (1969) 298—300.

[125] Ks. W. Swierzawski, *Egzegeza biblijna i teologia spekulatywna u św. Tomasza z Akwinu*, Znak 22 (1970) 27—41.

[126] Ks. M. Wolniewicz, *Studium Pisma świętego w arcybiskupim seminarium duchownym w Poznaniu w latach 1839—1939*, Poznań 1969.

[127] Ks. K. Drzymała, *Ks. Walenty Prokulski S. J. wybitny egzegeta Nowego Testamentu (1888—1968)*, RBL 22 (1969) 94—102.

[128] RBL 23 (1970) z. 6, s. 259—336.

[129] Ks. F. Gryglewicz, *Ks. prof. Eugeniusz Dąbrowski*, ZN KUL 13 (1970) nr 4 (52) s. 93—95.

Szerudy, przez ostatnie lata życia i śmierci ks. E. Dąbrowskiego wstrzymane wydanie komentarzy do Nowego Testamentu, przygotowane już i czekające na druk dwa tomy prac z teologii św. Łukasza i św. Jana.

Wśród zanotowanych prac mały tylko margines stanowią prace marksistowskie i protestanckie, prawie wszystkie natomiast są pracami katolickimi. Wśród nich wielki procent to prace o wydźwięku teologicznym.

Wśród omówionych prac pewną część stanowią artykuły, a nawet książki tłumaczone z obcych języków. Mam wątpliwości, czy poza renomowanymi nazwiskami prace te wnoszą na nasz teren większe wartości, a znam polskich biblistów, którym można by umożliwić opublikowanie niejednego artykułu. Wydaje mi się, że obecne przenoszenie do nas tego, co napisano na Zachodzie, działa hamująco na rozwój polskiej biblistyki i polskiej teologii.

W pracach naszych biblistów dość dużą część stanowią artykuły o charakterze popularnym, np. potrzebne dla duszpasterzy godziny biblijne; druga część znacznie większa, to prace oparte o zagraniczną literaturę; prace badawcze pokazują się zbyt rzadko; nadto dorywczo tylko spotyka się polskie artykuły i prace w językach obcych, a przez to nasze osiągnięcia poza Polską są prawie nieznane. Wszystkie możliwości w tej dziedzinie są jeszcze przed nami, a obowiązkiem jest ich wykorzystanie. Prac popularnych i sprawozdawczych jest ciągle zbyt mało. Dotychczas jeszcze brak nam dobrego nowoczesnego wstępu ogólnego do Pisma św. i szczegółowego wstępu do Starego Testamentu. Księża zajęci w duszpasterstwie i w nauczaniu bezskutecznie oczekują na dobry i dostępny dla nich komentarz do Ewangelii i wielu innych ksiąg biblijnych; na przygotowane dla nich materiały homiletyczczne, na biblijne opracowanie tekstów liturgicznych i na systematycznie opracowane godziny biblijne.

Choć, jak wynika z ostatnich dwóch lat, osiągnięcia polskich biblistów nie są małe, to jednak muszą być większe, aby mogły sprostać zadaniu, jakie stawia polski Kościół i katolicka nauka.

UZUPEŁNIENIE

Podczas korekty doszły jeszcze do moich rąk: w przekładzie ks. E. Dąbrowskiego z Wulgaty *Pismo św. Nowego Testamentu* (Poznań 1970[15]), *Ewangelia i Dzieje Apostolskie* (Poznań 1970[22]) i *Ewangelia św. Łukasza* (Poznań 1969[6]); w nowym przekładzie wydane przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne *Cztery Ewangelie i Psalmy* (Warszawa 1970); przekład wybranych tekstów z Ewangelii synoptycznych, które zestawił H. Schürmann, pt. *Słowa Pana. Nauka Jezusa o królestwie Bożym* (Poznań 1969); oraz publikacja obejmująca materiały III kursu homiletyczno-katechetycznego dla duchowieństwa, odbytego w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie w dniach 8—9 września 1969 r., pt. *Chrystus żywy w sakramentach* (Warszawa 1970); w niej ks. B. Mokrzycki omówił nabożeństwo Słowa Bożego (s. 47—64), w przepowiadaniu zaś Kościoła Ewangelie Dzieciństwa Jezusa — ks. J. Kudasiewicz (s. 75—98), a mękę i zmartwychwstanie Chrystusa — ks. E. Szymanek (s. 68—74); oprócz tego biblijny aspekt wprowadzający w zrozumienie różnych lekcji mszalnych omówili księża: A. Billert, M. Czajkowski, J. Frankowski, F. Gołębiowski, J. Homerski, J. Kudasiewicz, M. Peter, J. Pytel, J. Stępień, P. Szreder, E. Szymanek, M. Wolniewicz.

Ponadto o teologii św. Pawła pisze: K. Romaniuk, *Der Begriff der Furcht in der Theologie des Paulus*. Geist und Leben 11 (1970) 168—175.